

RIBARSKA DJELATNOST I INDUSTRIJA U ISTRI 1945. – 1947.

Jasna MRKONJIĆ
Državni arhiv u Pazinu
Odjel za sređivanje i obradu
arhivskog gradiva
Pazin, Vladimira Nazora 3
jasna.mrkonjic@dapa.hr

UDK 639.2(497.571)(091)''1945/1947''
Izvorni znanstveni rad
<https://doi.org/10.31726/via.29.4>

Rad pruža osvrt na stanje ribarstva i industrije prerade ribe u Istri neposredno po svršetku Drugog svjetskog rata te ukazuje na neke od brojnih izazova s kojima se poslijeratna vlast (Vojna uprava Jugoslavenske armije) suočila u svezi s obnovom i organiziranjem ribolova i industrije prerade ribe. Za pokretanje ribarstva nužan je preduvjet bila uspostava suradnje sa svim uključenim sudionicima toga procesa. Taj zadatak nije se moglo postići isključivo strogim i tvrdim nametanjem nove *doktrine* već postupnim upoznavanjem stanovništva s promjenama koje su nastupale. Vlasti su svojim prvim potezima nakon uvida u stanje gospodarskih resursa prvenstveno išle prema uspostavi reda i nadzora u gospodarskim djelatnostima, pa tako i u ribarstvu. Pored pružanja pomoći ribarima jednako su tako kontinuirano ulagani naponi u omogućavanje tehnološkoga napretka, stvaranje boljih uvjeta i nesmetana rada u tvornicama za preradu. Poseban je izazov vlastima predstavljao nedostatak zaliha, radne snage, pogotovo stručnoga kadra, te problemi plasmana gotovih proizvoda. Gradivo fonda HR-DAPA-79 Oblasni narodni odbor za Istru (1945-1947) sadrži dokumente koji svjedoče o procesu obnove gospodarske djelatnosti u Istri, a samim time omogućuju detaljniju rekonstrukciju toga procesa.

Ključne riječi: Oblasni narodni odbor za Istru, Istra 1945. – 1947., riba, ribarstvo, tvornice za preradu ribe.

Keywords: Regional People's Committee for Istria, Istria 1945 – 1947, fish, fisheries, fish processing plants.

Parole chiave: Comitato popolare regionale per l'Istria, Istria 1945 – 1947, pesce, pesca, impianti di lavorazione del pesce.

Uvod

Okončanjem Prvoga svjetskog rata u Istri započinje razdoblje talijanske vlasti od 1918. do 1943. godine. U svezi s istarskim gospodarstvom, pa tako i uskim područjem ribarstva i ribarske industrije, oblikuje se budući razvojni pravac potpune podređenosti talijanskim gospodarskim interesima, što se očituje u maćehinskom iskorištavanju istarskih prirodnih

resursa. Kraj Drugoga svjetskog rata dovodi do nove političke situacije koja se posljedično reflektira i na gospodarske okolnosti. U razdoblju svojevrsnoga *interregnuma* u razdoblju 1945. – 1947., dok se još definira pitanje granica i budućega statusa Istre, Oblasni narodni odbor za Istru (dalje: ONOI) poduzima napore na obnovi gospodarstva općenito, pa tako i ribarske industrije u Istri, s ciljem poboljšanja gospodarskoga stanja i životnih uvjeta stanovništva. Po svršetku Drugoga svjetskog rata pokretanje gospodarstva na području Zone B Julijske krajine pod Vojnom upravom Jugoslavenske armije (dalje: VUJA) bio je jedan od prioriteta.

Obnova gospodarstva i njegovo podizanje na noge te ribarstva kao jedne od gospodarskih grana dio je toga. U razdoblju od 1945. do 1947. godine ONOI je uložio određene napore kako bi pokrenuo i olakšao bavljenje ribarstvom. Poslijeratna je vlast radila dakle na stvaranju uvjeta za pokretanje samoga ribarstva kao temelja prateće prerađivačke industrije. Važnost ribarstva, njegova uloga u prehrani stanovništva, pokretanje industrije, tvornica i pogona za preradu ribe te mogućnosti otvaranja radnih mjesta, obnove ribarske flote itd. prepoznata je i razmatrana već na prvim sjednicama ONOI-ja. Za vrijeme njegova djelovanja raspravljalo se o temama u svezi s ribarstvom: o ribarskoj floti, opskrbi gorivom, sirovinama, o radnoj snazi i sl. Zapisnici sjednica, izvještaji, referati, analize i ostali materijali nastali radom ONOI-ja, odnosno njegovih raznih tijela i posebno oformljenih komisija s tim u svezi, svjedoče o uložnim naporima usmjerenim prema ovoj privrednoj grani, a kojom su se pobliže bavili Planska komisija, Privredno vijeće za Istru, Rijeku i Slovensko primorje te Privremeni zadružni odbor za Istru.¹ Iz zapisnika sjednica ONOI-ja nastalih 1945. godine vidljivo je da se ribarstvu pristupalo u sklopu opće gospodarske analize stanja u Istri. Prvenstveno se radilo o utvrđivanju zatečenoga stanja, o čemu se unutar općih gospodarskih pitanja u početku raspravljalo na sjednicama tajništva ONOI-ja.

Devinskim sporazumom od 20. lipnja 1945. područje je definirano sukladno talijanskom upravno-teritorijalnom ustroju iz 1939. te je obuhvatilo goričku, tršćansku, riječku i pulsku općinu.² Nejasan budući status Istre bio je predmetom pregovora između Tita s jedne te savezničkih predstavnika s druge strane, koji su predlagali privremenu razdiobu spornoga područja na Zonu A pod angloameričkom vojnom upravom i Zonu B pod VUJA-om. Ponuđeni je prijedlog 9. lipnja 1945. potpisan u Beogradu. U Zonu A ulazili su Trst, Gorica i Pula s uskim okolnim područjem. Ostatak teritorija Istre, Slovensko primorje i grad Rijeka bili su unutar Zone B, što je zaključeno potpisivanjem sporazuma 20. lipnja 1945. u Duinu (hrv. Devin).³ Na području Zone B najviši je upravni organ bila VUJA, uz

¹ DAPA, HR-DAPA-79, ONOI 1945-1947, Odjel obrta, industrije i rudarstva, Zapisnici (18. i 23. srpnja 1945.), kut. 398; isto, Spisi po datumu, *Obavještenje ribarskim predstavnicima o stanju ribarstva* (2. kolovoza 1945.) i *Stanje industrije za vrijeme Oblasnog NO-a za vrijeme rata po oslobođenju do XI. 1945.* (12. studenoga 1945.), kut. 402; isto, *Industrija ribljih konzerva u Istri, Kvarnerskim otocima, Slovenskom primorju, Tvornice za konzerviranje ribe u Zoni B* (16. studenoga 1945.), kut. 662.

² Željko BARTULOVIĆ – Budislav VUKAS, »Državnopravni položaj Istre nakon Drugog svjetskog rata«, u: Josip ŠIKLIĆ (ur.), *Pazinski memorijal*, knj. 26–27, Katedra Čakavskoga sabora, Pazin, 2009., str. 356.

³ Mario MIKOLIĆ, *Istra 1941 – 1947. Godine velikih preokreta* (dalje: MIKOLIĆ, *Istra 1941 – 1947...*), Barbat, Zagreb, 2003., str. 370.

koju su zajednički vlast obnašala i civilna tijela uprave. Na području Zone B vlast su zajednički dijelili, svaki na svom području, Pokrajinski narodni odbor za Slovensko primorje, Gradski narodni odbor Rijeka i ONOI, uključujući kotarske, gradske i mjesne narodne odbore pod njima.⁴ To je vrijeme intenzivnih akcija usredotočenih prvenstveno na obnovu prometne infrastrukture, luka, gospodarskih objekata (tvornica, prerađivačkih pogona), škola i svega ostalog, s ciljem pokretanja društvenoga i ekonomskog razvoja Istre, čiji je pokretač bio ONOI.

U Državnom arhivu u Pazinu arhivsko je gradivo koje obuhvaća razdoblje od 1945. do 1947. godine pohranjeno u fondu HR-DAPA-79 Oblasni narodni odbor za Istru 1945-1947. Gradivo navedenoga fonda sadrži podatke o uvjetima i okolnostima odvijanja složenih društvenih procesa uspostave nove poslijeratne vlasti u Istri te uložnim naporima i poduzetim mjerama za organiziranje života i nesmetano odvijanje svih društvenih aktivnosti u novim poslijeratnim okolnostima.

Ribarstvo u prošlosti

Početak je riboprerađivačke industrije na području Istre u svezi s tvorničkom preradom i konzerviranjem hrane, što na ovo područje donosi Austro-Ugarsko Carstvo. Prve otvorene tvornice, u Rovinju i Izoli,⁵ svjedoče o gospodarskim i društvenim promjenama u životima stanovnika, koji i u ovoj industrijskoj grani, uz tradicionalno bavljenje poljoprivredom, pronalaze svoju egzistenciju. Rad je tvornica ovisio o opskrbljenosti sirovinom, a njezino je pribavljanje u potrebnim količinama ovisilo o broju ribara i uspješnim ribolovnim sezonama. Uzevši u obzir te činjenice, ribarstvo i s time povezane djelatnosti prerade ribe s vremenom su angažirale lokalno stanovništvo u sve većem broju. Dakako, ova je »ribarska industrijalizacija« općenito za sobom povlačila napredak u sredinama u kojima se javljala.

Prve su tvornice osnovane u Izoli 1879., u Rovinju 1882. te u Fažani 1884. godine, a njihovim je osnivanjem započeo proces otvaranja tvornica na području Istre i Dalmacije krajem 19. i početkom 20. stoljeća.⁶ Prva osnovana tvornica u Rovinju djelovala je kratko i prestala je s proizvodnjom već sljedeće, 1893. godine, da bi druga bila osnovana već 1896. godine, koju su pokrenuli austrijski investitori Klink i Lauer iz Trsta, te je bila prethodnicom rovinjske Mirne. Osim tvornice za preradu ribe u Rovinju je postojala još i tvornica za preradu povrća i proizvodnju sokova koja je osnovana 1905., a koju je nakon nekoliko godina preuzela tršćanska tvrtka Ampelea. Rad je ove tvornice bio zaustavljen po završetku

⁴ Patricija ŽUŽIĆ, »Teritorijalno-administrativni ustroj na području današnje Istarske županije od 1945. do 1990. godine: prilog za izradu shematizma uprave«, *Vjesnik istarskog arhiva*, sv. 14–16 (2009.), str. 191.

⁵ Srećko GOMBAČ, »Razvoj i propast ribarstva i industrije konzervi: Slučaj Izole«, u: Iva KOSMOS – Tanja PETROVIĆ – Martin POGAČAR (ur.), *Priče iz konzerve: povijest prerade i konzerviranja riba na sjeveroistočnom Jadranu* (dalje: KOSMOS – PETROVIĆ – POGAČAR (ur.), *Priče iz konzerve...*), Srednja Europa, Zagreb, 2020., str. 243–244 i 248–249.

⁶ Ulf BRUNNBAUER, »Konzerve ne lažu: Konzervirane sardine, gospodarski razvoj i okoliš na sjevernom Jadranu i šire«, u: *isto*, str. 81.

Prvoga svjetskog rata, da bi ponovno bio nastavljen 20-ih godina te se u tvornici započinje s novom industrijskom djelatnošću, odnosno preradom ribe namijenjene prvenstveno potrebama talijanskoga tržišta. Tvornica je posjedovala i vlastitu ribarsku flotu.⁷

Teško poslijeratno gospodarsko stanje u Istri s kojim se susreću vlasti 1945. godine nije samo rezultat netom završenog ratnog sukoba, već dobar dio problema potječe iz predratnoga razdoblja talijanske vlasti od 1918. do 1943. godine, kao rezultat gospodarske talijanske politike. U vrijeme talijanske vlasti kvalitetne razvojne politike na području Istre nije bilo, iako je donekle napredovalo nekoliko privrednih grana, prije svega rudarstvo i građevinska industrija s time povezana. Istarsko ribarstvo nije bilo gospodarska grana u koju se ulagalo i od koje se očekivalo da doprinosi ekonomskom napretku Istre. Premda se logistički oslanjalo na rad tvornica i pogona za preradu ribe, pretežito na južnom i zapadnom dijelu istarske obale, ono nije išlo u korist domaćih ribara. Diskriminatorskom ekonomskom politikom prema hrvatskim i slovenskim ribarima, niskim otkupnim cijenama ribe, pretjeranim i ciljanim izlovom ribe i riblje mladi izvan lovne sezone ciljano se uništavao riblji fond i onemogućavalo iole isplativo bavljenje ribarstvom na istarskoj obali.⁸

Proizvodnja i prerada u vrijeme talijanske vlasti 1918. – 1943.

U Istri je radilo petnaest tvornica konzervirane ribe, od kojih su neke dodatno imale i mogućnost prerade voća i povrća, a nalazile su se duž istarske obale. U Izoli, Rovinju i Umagu postojale su po dvije tvornice. U Kopru, Banjolama, Ližnjanu, Fažani, Iki, Cresu, na Unijama, Sušaku i Malom Lošinjju bila je po jedna tvornica.⁹ Dio se tih tvornica, osim preradom ribe, bavio i preradom i proizvodnjom drugih proizvoda, ovisno o tehnološkim mogućnostima samih tvornica. Neke su od njih uz proizvodnju i preradu hrane u vlastitoj produkciji proizvodile i potrebnu ambalažu odnosno limene kutije za prerađenu ribu i druge proizvode. Dnevna je proizvodnja u najjačoj sezoni u svim tvornicama zapošljavala 4000 radnika. U svim pogonima u jednoj radnoj smjeni od 8 sati proizvodilo se ukupno 900 q¹⁰ konzerviranih ribljih proizvoda, 3000 q usoljene ribe te 160 000 komada praznih limenih kutija. Ovisno o sezoni, proizvodnja se dijelila na ljetni i zimski rad. Ljetna je sezona trajala od travnja do studenoga s okvirno stotinjak radnih dana. U ljetnoj su sezoni sve tvornice radile prema svojim proizvodnim kapacitetima. U danima kad je ulov premašivao mogućnosti prerade, višak se ulova solio u bačvama i tako nasoljena riba čuvala se kao polusirovina. Od nje su se u zimskim mjesecima proizvodili fileti slane ribe. Zimskim se radom bavilo nekoliko tvornica, i to su bile Ampelea s pogonima u Izoli i Rovinju, Arrigoni u Izoli, Parodi u Banjolama i Quarner(o) iz Ike. Glavna sirovina za rad bila je svježa plava riba koje se tijekom jedne sezone izlovljavalo prosječno u količini od 300 do 400 vagona. Od te količine trećina se prodavala kao svježa konzumna riba za prehranu. Ostatak je ribe

⁷ *Isto*, str. 86–87.

⁸ DAPA, HR-DAPA-79, ONOI, 1945-1947, Ribarstvo (1945-1946), Podaci o ribarstvu u Istri, kut. 662.

⁹ *Isto*, Industrija ribljih konzerva u Istri, Kvarnerskim otocima i Slovenskom primorju, Tvornice za konzerviranje ribe u Zoni B (16. studenoga 1945.), kut. 662.

¹⁰ 1 kvintal = 100 kg.

išao na preradu. Tvornice su imale i vlastite ribarske flote, ali su surađivale i s ribarskim zadrugama i privatnicima/ribarima koji nisu nužno morali biti članovi ribarskih zadruga.¹¹

Neophodna je sirovina za rad tvornica osim ribe bio i lim. Najviše se koristio bijeli lim potreban za izradu ambalaže, a tvornice su ga nabavljale iz uvoza, mahom iz Njemačke, a manjim dijelom iz Italije. One tvornice koje su imale vlastite pogone za proizvodnju limenih kutija, dio su potrebne količine proizvodile same, a ostatak su nadomještale od svojih matičnih tvornica iz Italije. Tijekom rata više se koristio jeftiniji crni lim, koji se prije izrade kutija lakirao, a uvezio se uglavnom iz Italije.

Godišnje potrebe za uljem iznosile su od 50 do 100 vagona. Osim Italije, iz koje se nabavljalo 30 – 40 % potrebnih količina, ostatak se ulja uvezio iz Grčke, Turske i Španjolske. Ostale su se sirovine, ugljen, drvo, žica, čavli, mirodije i sl., nabavljale iz Istre, Trsta i dalje iz drugih dijelova Italije.¹²

Prije Drugoga svjetskog rata tvornica Ampelea bavila se konzerviranjem ribe i školjaka, proizvodnjom začina i pudinga od riže. Uz ovo, u pogonima se prerađivalo povrće i voće, meso peradi, a proizvodilo se riblje brašno i ulje. Ukupna mjesečna proizvodnja svih proizvoda iznosila je 78 000 q, a u slučaju potrebe proizvodnju je bilo moguće podići i za 50 %. Osim proizvodnje hrane, tvornica je dodatno imala i vlastitu tvornicu limenih kutija za konzerviranu ribu, s godišnjim kapacitetom izrade od 20 000 000 kutija. Ovo je ujedno bila najveća tvornica po kapacitetu, opremi te organizaciji rada. Druga velika tvornica, Arrigoni, imala je svoje pogone/tvornice u Izoli, Umagu, Fažani, Malom Lošinju i na Unijama. Tvornica se bavila konzerviranjem ribe, proizvodnjom fileta, kocaka za juhu, začina, marmelade, ribljega brašna i ulja. Predratni proizvodni kapacitet u jednoj smjeni kretao se od po 50 q sardina u kutijama u Malom Lošinju i Unijama, po 60 q sardina u kutijama u Umagu i Fažani, pa do 200 q sardina u kutijama i 75 000 limenki konzervirane ribe u Izoli. I ova je tvornica imala vlastitu tvornicu limenih kutija za prerađenu ribu, s godišnjim proizvodnim kapacitetom od 20 000 000 kutija/konzervi. Ilustracije radi u tvornici se u tri radne smjene, odnosno tijekom 24 sata rada, proizvodilo 1 300 000 kocaka za juhu. Tvornica De Langlade iz Kopra u jednoj je smjeni mogla proizvesti 50 q konzerviranih proizvoda i 15 000 komada limenih kutija. Tvornica Safica S.A. bavila se proizvodnjom fileta te konzerviranjem ribe u ulju i octu. Dnevna je proizvodnja iznosila od 40 do 50 q slane ribe i ribe u kutijama. Tvrtka Parodi imala je 20 tvornica za konzerviranje ribe diljem Sredozemlja. Sirovinu nije nabavljala ribolovom u Jadranu, već preko dodijeljenih kvota ribe dopremljene iz Španjolske, Portugala i Turske, s obzirom na to da je imala koncesiju za ribolov u teritorijalnim vodama tih država. Što se tiče opskrbe ribom iz domaćega ulova, on je po sezoni iznosio 350 q. Proizvodni je asortiman obuhvaćao konzerviranje ribe u ulju, umaku i soli, raznih predjela te proizvodnju ribljega brašna i konzerviranje školjaka. Tvornica Parodi u Banjolama također je imala i pogon za proizvodnju limenih kutija s godišnjim proizvodnim kapacitetom od 2 500 000 komada. Dnevna proizvodnja u

¹¹ DAPA, HR-DAPA-79, ONOI 1945-1947, Industrija ribljih konzerva u Istri, Kvarnerskim otocima i Slovenskom primorju, Tvornice za konzerviranje ribe u zoni B (16. studenoga 1945.), kut. 662.

¹² *Na ist. mj.*

jednoj smjeni iznosila je 40 q sardina u kutijama i 7 500 komada limenih kutija. U tvornici Mazzola konzervirala se svježa riba, a dnevna je proizvodnja iznosila 60 q u pogonu u Ližnjanu i 50 q u pogonu na Sušaku, odnosno 350 q konzervirane ribe u Ližnjanu i 800 q na Sušaku. Tvornica Enzo Novak iz Umaga bavila se konzerviranjem svježe ribe. Proizvodni dnevni kapacitet u jednoj smjeni iznosio je 15 q sardina u kutijama.

Sve su tvornice pripadale raznim dioničkim društvima s talijanskim kapitalom, a imale su sjedišta u Italiji. Od navedenih tvornica u njih šest radilo se tijekom cijele godine s obzirom na tehnološku opremljenost. U drugim tvornicama ključni su bili ljetni mjeseci i one su bile predviđene za sezonski rad. Na području osam istarskih ribolovnih općina u vremenu od 1936. do 1940. godine Općina Kopar prednjačila je po ostvarenom ulovu, koji je iznosio 416 tona (t) prosječno. Dalje slijede: Izola s 307 t i Piran s 49 t na budućem slovenskom dijelu obale. Na budućem hrvatskom dijelu Umag je ostvario 32 t, Novigrad 180 t, Poreč 106 t, Rovinj 322 t te Pula 98 t.¹³ Predratno ribarstvo, pulski Arsenal te rudarstvo bili su važni gospodarski čimbenici i u 41 tvornici diljem Istre zaposleno je bilo 8000 radnika.¹⁴ Valja ukazati na to da su pogoni za preradu ribe zapošljavali i žensku radnu snagu, što je bilo važno u uvjetima nedostatka muške radne snage (iseljavanje, ratna zbivanja), ali i na malu mogućnost zapošljavanja većega broja žena u drugim industrijskim granama. Slaba gospodarska situacija u međuratnoj Istri u velikoj je mjeri bila uzrokovana i općim poslijeratnim nedostatkom radne snage. Gospodarski je oporavak ovisio dakle o talijanskom kapitalu koji je bio zainteresiran za ulaganja koja rezultiraju brzim povratom uložених sredstava, kao što su ribarska i rudarska industrija.¹⁵

Poslijeratna obnova ribarstva 1945. – 1947.

Krajem Drugoga svjetskog rata Istra je pripala području Zone B Julijske krajine pod nadzorom VUJA-e, uz izuzetak grada Pule. Preuzimanjem administrativnoga nadzora nad Istrom osnivaju se organi, institucije, tijela s ciljem kontrole ribarstva i svega s tim u svezi. U tu svrhu VUJA osniva Istarsko trgovačko društvo,¹⁶ kojemu je dodijeljena zadaća nadzora i organiziranja, odnosno uspostave trgovine u Istri. Uz ovo, osnovan je unutar ONOI-ja Odsjek za trgovinu, industriju i rudarstvo koji je bio nadležan i za ribarstvo te preradu ribe i trgovinu ribom. Cilj je bio dobivanje uvida u privredne/industrijske prilike u Istri te »snimanje« postojećeg stanja, pa tako i onoga u svezi s ribarstvom i dodatnim pratećim aktivnostima (prerada ribe, trgovina na području Istre, mogućnosti distribucije na šire

¹³ Josip BASIOLI, »Razvitak ribarstva na zapadnoj obali Istre«, *Problemi sjevernog Jadrana*, sv. 1 (1963.), str. 107.

¹⁴ Darko DUKOVSKI, *Fašizam u Istri*, C.A.S.H. Histria Croatica, Pula, 1998., str. 158.

¹⁵ *Na ist. mj.*

¹⁶ Heike KARGE, »Industrija prerade ribe u Istri za vrijeme Jugoslavenske vojne uprave 1945 – 1947« (dalje: KARGE, »Industrija prerade ribe u Istri...«), u: KOSMOS – PETROVIĆ – POGAČAR (ur.), *Priče iz konzerve...*, str. 126.

područje, konkurentna tržišta itd.). Nastojala se dakle postići što jasnija slika mogućeg pokretanja proizvodnje u ovoj industrijskoj grani.¹⁷

Prema kraju 1945. godine na sastancima Odjela obrta, industrije i rudarstva ONOI-ja postupno se ubličava slika zatečenoga stanja u industriji općenito od završetka rata. U pravilu se konstatiralo istovjetno činjenično stanje, a to je loše stanje tvornica i proizvodnih pogona, problem nedostatka sirovina i ostalih materijala, niske otkupne cijene ribe, nedostatak radne snage, nafte za brodove, loše stanje ribolovne flote i sl.¹⁸ Na složene političke i gospodarske odnose nadovezivale su se i posljedice Drugoga svjetskog rata – demografski gubitci, pustošenja te devastacija gospodarskih i infrastrukturnih kapaciteta. Na području Istre od jeseni 1943. do svibnja 1945. poginulo je 5802 civila, 21 509 osoba deportirano je u koncentracijske logore, a 14 867 osoba bilo je uhićeno i zatvoreno što je dijelom rezultiralo poslijeratnim nedostatkom radne snage. K tomu, od 28 754 pripadnika Narodnooslobodilačke vojske u vojnim je sukobima poginulo preko 5000 boraca iz njihovih redova. Pored ljudskih gubitaka uništeno je 5567 gospodarskih i stambenih objekata.¹⁹ Uz sve navedeno velik je problem bio nedostatak osmišljene gospodarske i poslovne strategije. Ribolov je dijelio istu sudbinu. Nije bilo izrađenih planova rada ni nekakvih projekcija toga tipa. O izradi dugoročnih planova nije se ni razmišljalo. U najboljem slučaju izrađivani su izvještaji o zatečenom stanju. Oni su bili tek temelj iz kojeg je trebalo napraviti iskorak u smislu budućega kvalitetnijeg planiranja. Poseban je problem s tim u svezi predstavljao nedostatak školovanog, stručnog kadra koji bi temeljem uvida u postojeće stanje mogao izraditi realne, objektivne planove budućega općeg privrednog oporavka, pa tako i ribarstva, pokretanja industrijske proizvodnje, potrebne količine sirovina i planiranja izlova, broja zaposlenih itd.

Na jednom se od prvih sastanaka Odjela obrta, industrije i rudarstva ONOI-ja u Raši, održanom 18. srpnja 1945., raspravljalo o gospodarskom stanju u svezi s prehrambenom i građevinskom industrijom, formiranjem zadruga te o tvornicama za preradu ribe. S ciljem usklađenosti svoje privredne strategije i saveznoga i republičkoga razvojnoga pravca, unutar Poljoprivrednoga odjela osnovan je zaseban Odsjek za ribarstvo. Tom je prilikom odlučeno da se industrija prerade ribe prebaci iz dotadašnjega Ministarstva poljoprivrede u Ministarstvo pomorstva. Industrija prerade ribe postala je dijelom Odjela obrta, industrije i rudarstva, a unutar njega ribarstvo je potpalo pod Odsjek za ribarstvo i konzerviranje ribe.²⁰ Plaćanje radnika, plasman gotovih proizvoda, nabavljanje sirovina problemi su na koje se upozoravalo. Kruti stavovi i nespремnost vlasti na suradnju i trgovinsku razmjenu te onemogućavanje poslovnih transakcija između poduzeća u Zoni A i Zoni B značajno je otežavalo poslovanje. Zabrana i zaustavljanje uhodanih poslovnih puteva između ovih

¹⁷ *Na ist. mj.*

¹⁸ DAPA, HR-DAPA-79, ONOI 1945-1947, Spisi po predmetu, *Podaci o industrijskim i rudarskim poduzećima*, kut. 402.

¹⁹ MIKOLIĆ, *Istra 1941 – 1947...*, str. 370.

²⁰ DAPA, HR-DAPA-79, ONOI 1945-1947, Odjel obrta, industrije i rudarstva, Zapisnici (18. srpnja 1945.), kut. 398.

bliskih i poslovno povezanih područja doveli su do opasnosti od obustave rada tvornica uslijed nedostatka lima za kutije.²¹

Zadrugarstvo

Zaseban je problem predstavljalo formiranje ribarskih zadruga uzevši u obzir da su postojeće preostale iz prethodnoga, fašističkog razdoblja te njihov dotadašnji način poslovanja nije više bio moguć. Takve okolnosti nepostojanja jasno reguliranoga načina rada i direktiva s viših razina dovele su do toga da su se ribari organizirali na način kako su mogli u takvim uvjetima. Oni su rukovođeni zakonima slobodnoga tržišta mimo zadruga radije plasirali ulov na riječko tržište potaknuti boljom zaradom.²² Neslaganje vlasti s njihovim samoinicijativnim pothvatom proistjecalo je iz nastojanja vlasti da onemogući neovisnost ribara u radu i slobodno raspolaganje ostvarenom zaradom. Samoinicijativno postupanje ribara više je odgovalo kapitalističkom modelu razmišljanja, a politika novih vlasti nije bila sklona takvoj mogućnosti. Takvi iskoraci nisu bili usklađeni s propagiranom gospodarskom politikom, u kojoj nije bilo prostora za privatnu inicijativu, zaradu, obrtništvo, poduzetništvo, tržišnu ekonomiju, a što se smatralo lošim i štetnim tekovinama kapitalizma. Radilo se o jednokratnoj pojavi i vlast se pobrinula oko prevencije eventualnih mogućih ponavljanja. Uplitanjem politike u gospodarstvo bez pravog razumijevanja postojećeg stanja onemogućeno je privatno poduzetništvo i razvoj male privrede.²³

Iz poratnoga entuzijazma u svezi sa stvaranjem zadruga nije bilo izuzeto ni ribarstvo iako se sve nije uvijek odvijalo na planirani način pa ne čudi tvrdnja: »Posao na polju osnivanja novih ribarskih zadruga odnosno preorijentiranja starih (kooperativa) u novi smjer, jako sporo napreduje. Vlasnici brodova koji sami danas sačinjavaju tzv. zadruge nisu skloni novim vidicima i to da i ribar koji nema inventara, bude ravnopravni član zadruge.«²⁴ Vlasti su se na svojim sastancima redovito bavile ovom temom u pokušaju uspostave nadzora i promišljajući na koji način njima upravljati i kako ih organizirati. Na području Istre zatečeno je pet ribarskih zadruga – u Novigradu, Vabrigi, Poreču, Fažani, Vrsaru i Cresu – pa vlasti zaključuju kako: »Spomenute zadruge nisu zadruge u pravom pomenu riječi. To su konsorciji sa određenim privrednim zadatkom. Namera sadašnjih vlasti je da ih sačuva i pretvara u prave narodne zadruge.«²⁵ Dvojbe su postojale i oko stvaranja različitih tipova ribarskih zadruga, s obzirom na prirodu ribolova i radnu snagu. Razmišljalo se o profesionalnim zadrugama, odnosno zadrugama koje bi uključile profe-

²¹ KARGE, »Industrija prerade ribe u Istri...«, str. 132.

²² DAPA, HR-DAPA-79, ONOI 1945-1947, Odjel obrta, industrije i rudarstva, Zapisnici (18. srpnja 1945.), kut. 398.

²³ Darko DUKOVSKI, »Istra XX. stoljeća (1900.-1950.): promjene identiteta (socijalni i gospodarski uzroci)«, u: Marino MANIN – Ljiljana DOBROVŠAK – Gordana ČRPIĆ – Robert BLAGONI (ur.), *Identitet Istre: Ishodišta i perspektive*, Biblioteka – Zbornici, knj. 26, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb, 2006., str. 158.

²⁴ DAPA, HR-DAPA-79, ONOI 1945-1947, Industrija ribljih konzerva u Istri, Kvarnerskim otocima i Slovenskom primorju, Tvornice za konzerviranje ribe u zoni B (16. studenoga 1945.), kut. 662.

²⁵ *Isto*, Spisi po datumu, Stanje zadrugarstva u Istri (5. srpnja 1945.), kut. 402.

sionalne ribare. Osim njih postojale bi zadruge koje bi uključivale ljude koji se uz svoje druge primarne poslove, primjerice poljodjelci, dodatno bave ribolovom. Problem je bio u tome što je njihovo »usputno« ribarenje obuhvaćalo gotovo glavninu ulova, nekih 70 – 80 %, koji bi inače ulovili strani ribari.²⁶

Određen se pomak u načinu organiziranja ribarskih zadruga dogodio krajem 1945., što je rezultat rada Privremenoga odbora za zadrugarstvo. Zahvaljujući njemu, poboljšano je financijsko stanje ribara, a uz to počela im se pružati i logistička pomoć davanjem stručnih savjeta i uputa, što je posljedično rezultiralo obostranim jačanjem povjerenja te ostvarenjem boljih kontakata i suradnje s ribarima.²⁷ U razmišljanjima se išlo i dalje te je planirano osnivanje Poslovne središnjice za pomorsko ribarstvo na temelju izrađenog nacrt-a. Ona je obuhvaćala čitavo područje Istre, Slovenskoga primorja i područje Rijeke, koja bi se »... po izvršenoj aneksiji ovih područja Federativnoj Demokratskoj Jugoslaviji«²⁸ pretvorila u podružnicu poslovne središnjice za sjeverni Jadran.²⁹ Pravilima središnjice nije bilo dopušteno raspolaganje ostvarenim viškom dobiti u slučaju da do toga i dođe, već ga je trebalo uložiti u poboljšanje uvjeta proizvodnje, samo ribarstvo te poboljšanje stanja u zadrugama.³⁰ Potporu je ribarstvu u tehničko-logističkom pogledu trebala pružiti brodograđevna industrija. Vađenjem iz mora te raznim popravcima i rekonstrukcijama brodova potopljenih tijekom rata trebalo ih je osposobiti za ribolov i dati na uporabu. Dinamika je rada u brodogradilištima utjecala na izradu planova u industriji prerade ribe koja se morala prilagođavati stanju i broju raspoloživih brodova u ribolovnoj floti. S ciljem ubrzanja toga procesa postojala je i mogućnost uključivanja i samih ribara u vađenje potopljenih brodova, međutim, za taj je posao trebalo imati i odgovarajuću opremu i znanje, što oni nisu imali.

Organizacija rada i radna snaga u razdoblju 1945. – 1947.

Pokretanje industrijske proizvodnje i teritorijalno povezivanje različitih grana preko čitava područja Istre jedan je od početnih pravaca razmišljanja nove vlasti. Po tom je teritorijalnom principu postavljen model industrijski aktivnih područja. Najvažnije istaknuto područje bila je Raša zbog tradicije vađenja ugljena, a za riboprerađivačku industriju, kao posebno važna, istaknuta su tradicionalna središta: Rovinj, Cres, Lošinj i Umag. U pogledu industrije prerade ribe nastojalo se ostvariti maksimalnu iskorištenost proizvodnih pogona prema kratkoročno postavljenim ciljevima. Nedostatak prikupljenih, povezanih i objedinjenih podataka u nekom obliku statistike također nosi svoj nemali dio odgovornosti za pogrešne procjene te, posljedično, donošenje pogrešnih odluka i loših planova. Kao određena referentna točka mogli su donekle poslužiti predratni podatci, međutim, upitno

²⁶ *Isto*, Odjel obrta, industrije i rudarstva, referat ing. A. Ilijića *Zadružna organizacija ribolova*, kut. 398.

²⁷ *Isto*, Spisi po datumu, Ribolov u mjesecu oktobru (13. prosinca 1945.), kut. 402.

²⁸ Demokratska Federativna Jugoslavija.

²⁹ DAPA, HR-DAPA-79, ONOI 1945-1947, Spisi po datumu, Ribolov u mjesecu oktobru (13. prosinca 1945.), kut. 402.

³⁰ *Isto*, Poljoprivredni odjel, Zapisnik s konferencije predstavnika ribarstva Iste i Rijeke (6. travnja 1946.), kut. 309.

je u kojoj su mjeri vlasti njima uopće raspolagale. Podatci koji su u određenoj mjeri mogli nadomjestiti nedostatak prave statistike, bili su oni iz predratnih registara u lučkim kapetanijama. U njima su bili podatci iz ribarskih registara vođenih pri lučkim kapetanijama. Takve je podatke prikupljao ONOI. Prikupljanje i objedinjavanje dokumentacije za tu svrhu bio je jedan od prioriteta. Podatke je bilo potrebno statistički organizirati i teritorijalno raspodijeliti po kotarima, a potom unutar njih po industrijskim granama za svaku zasebno. Na području Istre 1945. postojalo je deset tvornica u kojima je ukupno bilo zaposleno nešto manje od 3800 radnika. Najveće tvornice s najviše podružnica bile su Arrigoni i Amplea. U Izoli te su dvije tvornice zapošljavale svaka po 1200 radnika. U Rovinju je Amplea zapošljavala 500 radnika. Tvornica Arrigoni je u Fažani i Umagu zapošljavala po 150 radnika, kao i A. Parodi u Banjolama. U Ližnjanu je tvornica I. Mazzola zapošljavala 130, a tvornica De Langlade u Koprju 120 radnika. Po 60 radnika zapošljavale su tvornica E. Novak iz Umaga i Safica iz Rovinja.

Nije samo ranije spomenuti nedostatak stručnjaka onemogućavao izradu kvalitetnih proizvodnih planova, već se izradi dugoročnih planova nije pristupalo iz više razloga. Kao prvo, stanje zaliha bilo je nepouzđano i nije bilo mehanizma koji bi jamčio kontinuiran i pouzdan tijek popunjavanja zaliha, a što je bilo usko povezano s ostvarenim ulovom. Količina je ulova ovisila o broju raspoloživih brodova u plovnom stanju, a za što su bila zadužena brodogradilišta i što je ovisilo o njihovoj dinamici rada. Uz sve navedeno u obzir je trebalo uzeti i drugi potreban radni materijal (mreže, alat i sl.), količinu goriva, raspoloživu radnu snagu itd. Radilo se o nizu povezanih procesa koji su se morali uskladiti pri planiranju buduće prerade i proizvodnje.³¹ Zimski su mjeseci bili posebno izazovni zbog nedostatka dovoljnih količina zaliha. Ovo je dovelo u pitanje i sigurnost radnih mjesta, a prema procjeni radilo se o 2500 radnih mjesta. U nešto boljoj poziciji bile su tvornice Amplea i Arrigoni iz Izole, koje su s obzirom na svoju veličinu, odnosno broj zaposlenih, raspolagale s nešto većim zalihama. Tehnološke mogućnosti ovih tvornica omogućavale su im još jednu dodatnu prednost u preživljavanju zimskih mjeseci jer su, uz preradu ribe, mogle proizvoditi marmelade, konzervirano povrće i kocke za juhu. Stanje zaposlenosti u njihovim pogonima zbog toga je bilo nešto bolje.

Kontinuitet rada tvornica za preradu ribe iziskivao je i kontinuiran napor vlasti na osiguranju uvjeta potrebnih za proizvodnju. Stoga je poseban napor ulagan u praćenje zaliha ne samo osnovne sirovine ribe nego i popratnih sirovina (začina, ulja, octa, konzervirane rajčice) potrebnih u proizvodnji. Ništa manje nisu bili važni uloženi napor u osiguranju nafte i petroleja za brodice te nadzor nad samom proizvodnjom u proizvodnim pogonima, kao i kontrola kvalitete proizvoda.³² Združenim naporima vojne i civilne vlasti morale su odgovoriti na izazov opskrbljenosti domaćega tržišta, ali i zadržavanja talijanskoga tržišta koje je pokazivalo najveći interes za prerađenom ribom. Bez obzira na nepouzđanost zali-

³¹ *Isto*, Odjel obrta, industrije i rudarstva, Zapisnici (23. srpnja 1945.), kut. 398.

³² *Isto*, Spisi po datumu, Izvještaj-Obavještenje ribarskim predstavnicima o stanju ribarstva (2. srpnja 1945.), kut. 402.

ha domaće svježe ribe, onemogućavan je uvoz sirovine s turskoga, španjolskog i portugalskog tržišta, uglavnom zbog neriješenoga državnopravnog statusa Istre.

Problem sirovina i plasmana proizvoda

Opskrbu tvornica sirovinom trebalo je povezati s Dalmacijom, uz ishođenje odobrenja Ministarstva pomorstva. Poslovanje se u velikoj mjeri temeljilo na kompenzaciji kojom je za otkup usoljene ribe iz Dalmacije predviđen izvoz od 300 t soli, a kompenzacija za nabavu živežnih namirnica u Italiji predviđala je maslinovo ulje u protuvrijednosti. Provedba se ovih poslova trebala odvijati preko nadležnih ustanova za nabavu i prodaju pri VUJA-i u Zoni B. Predratne tvornice s razvijenim poslovnim kontaktima Ampelea i Arrigoni iz Izole, koje su i ranije radile na takvim poslovima, poticane su da nastave s tim radom.³³ Bitnu su ulogu u opskrbi tvornica ribom imale otkupne cijene svježe ribe, za što je bilo potrebno postići dogovor koji je bio prihvatljiv i ribarima i tvornicama. Ovo je pitanje trebalo regulirati sklapanjem ugovora, po mogućnosti u najskorijem roku, čime bi se izbjeglo da pitanje visine cijena otkupa bude eventualna prepreka za neprekinut rad tvornica. U konačnici je cijena ribe ovisila o troškovima ulova, što je uključivalo troškove nafte, petroleja, transporta, ljudstva te sirovine za preradu.³⁴ Formiranje cijena temeljilo se na sljedećim elementima: svježa riba po 20 lira, crni lim 100 lira, ulje 160 lira. Pretvoreno u gotove proizvode to je značilo da su sardine u ulju u kutiji od 120 g koštale 35 lira, a one od 400 g 93 lire po kutiji. Za sardine u salamuri u kutiji od po 120 g 28 lira, a one od 400 g po 71 liru.³⁵ Proizvodnja i prerada ribe u Istri 1945. godine bila je ograničena, ali prema prikupljenim podacima kojima je raspolagao ONOI proizvedeno je oko 8198 q konzervirane ribe u kutijama te 19 365 barila³⁶ slane ribe. U razdoblju od 1. srpnja do 31. listopada 1945. u dvama glavnim poduzećima proizvedeno je 180 000 000 lira trgovačke vrijednosti konzervirane ribe u kutijama te 20 000 lira slane ribe u barilima – Ampelea, a u poduzeću Arrigoni proizvedeno je 71 000 lira trgovačke vrijednosti konzervirane ribe u kutijama te 52 000 lira u barilima.³⁷ Potreba za osiguranjem bolje opskrbljenosti stanovništva hranom na području Zone B bila je tim veća jer je u kolovozu iduće 1946. godine po završetku žetve isticao ugovor između vlasti i UNRRA-e³⁸ o opskrbi. Najveći isporučitelj financijske pomoći i pomoći u robi (iz kategorije proizvoda široke potrošnje, a posebice hrane) na

³³ *Isto*, Privredno vijeće, Industrija konzerviranja ribe, Izvještaj sa sastanka (13. rujna 1945.), kut. 662.

³⁴ *Isto*, Poljoprivredni odjel, Zapisnik s konferencije predstavnika ribarstva Iste i Rijeke (6. travnja 1946.), kut. 309.

³⁵ *Na ist. mj.*, referat B. Parača *Ribarstvo u okviru industrije konzervi i industrija konzervi u Istri i Slov. primorju* s konferencije o ribarstvu u Opatiji 6. travnja 1946. godine.

³⁶ Baril (bačvica), 1 baril = 64,39 l (mletački baril); 68,4 splitski; 85,5 poljički; dubrovački je, primjerice, do kraja 17. st. iznosio 64,88 litara, sredinom 18. st. 62,58, a tijekom 19. st. 61,49 litara. U dokumentu nije precizirano na koji se baril misli.

³⁷ DAPA, HR-DAPA-79, ONOI 1945-1947, Industrija ribljih konzerva u Istri, Kvarnerskim otocima i Slovenskom primorju, Tvornice za konzerviranje ribe u Zoni B (16. studenoga 1945.), kut. 662.

³⁸ *United Nations Relief and Rehabilitation Administration* (Uprava Ujedinjenih naroda za pomoć i obnovu). Osnovana je 1943. godine kao posebna organizacija za pružanje pomoći područjima nastradalima u ratu.

području Jugoslavije bile su Sjedinjene Američke Države koje su sudjelovale s preko 73 % ukupne količine robe.³⁹

Ovo je iziskivalo ulaganje napora za osiguranje rada tvornica u nadolazećoj zimskoj sezoni. Zimska sezona 1945./1946. iziskivala je ozbiljan pristup u pronalaženju održiva modela kojim bi se osigurao neprekinut rad tvornica za preradu u zimskim mjesecima. Dvojba je postojala oko odabira između dviju mogućnosti. Prva je značila nastavak rada prema postojećem načinu, bez ulaganja u ribolovnu flotu, i kontinuiran problem nedostatka sirovina. Druga je mogućnost osiguranja kontinuiteta rada tvornica iziskivala rješavanje određenih logističkih poteškoća. Ponajprije je trebalo unaprijediti samu tehniku ribolova, uvođenjem kružnih mreža i općenito boljom ribolovnom opremom. Nadalje, bilo je svakako potrebno povećati i motorizirati samu flotu i, još važnije, prilagoditi, odnosno proširiti tvorničke pogone za prihvat i preradu i drugih sirovina, a ne samo ribe (mesa, povrća i voća). U slučaju da sve to ne bi bilo dovoljno ili izvedivo, uvoz bi uvijek ostao rezervnom mogućnošću. Adekvatan je odgovor na pitanje kako omogućiti rad tvornicama za preradu u zimskim mjesecima kod nadležnih vlasti izazivao dvojbu. S jedne se strane pitanje uvoza sirovine odbijalo kao nepoželjna varijanta, a s druge je strane bila prisutna svijest o nemogućnosti rada tvornica ili, u najboljem slučaju, vrlo upitnoj mogućnosti rada bez oslanjanja na suradnju s inozemstvom. Isto je tako proširenje proizvodnje različitim asortimanom u tvorničkim pogonima bilo teško izvedivo. Na tržištu nije postojala prije svega dovoljna količina mesa za preradu, a transport povrća bio je otežan zbog narušene cestovne i željezničke infrastrukture, udaljenosti i isplativosti. Preradu voća bilo je pak potrebno zasebno razmatrati s obzirom na to da je 90 % potrebne količine trebalo uvesti iz Italije, dok je jedva 10 % količine bilo moguće namiriti iz domaće proizvodnje u Istri. Pored takvih logističko-tehničkih izazova tek je bilo potrebno urediti pitanje vlasništva i tvorničke administracije.

Prilagodba uvjetima planske privrede

Razmišljanja u okvirima planske privrede iziskivala su formiranje jednoga tijela sastavljenoga od predstavnika vlasti i drugih uključenih strana, predstavnika ribara i tvorničkih uprava, radi razrade svih detalja i njihove provedbe u djelo. Sporazumom između vojnih i civilnih vlasti (Povjereništva Narodnoga odbora za Slovensko primorje), a uz suglasnost Ministarstva za obalno pomorstvo, ribarstvo i lokalni saobraćaj pri Odjeljenju za ribarstvo, pokrenuta je inicijativa s tim u svezi. Između predstavnika vlasti i vlasnika tvornica na području Zone B na sastanku održanom 7. siječnja 1946. dogovoreno je osnivanje takvoga tijela koje bi bilo zaduženo za ribarsku industriju. Ovaj uloženi napor bio je doprinos vlasti iz Istre izradi plana rada prehrambene industrije za 1946. godinu. Razmatrana su također i radnička pitanja, status zaposlenih u tvornicama, odnos sindikalnih podružnica i tvorničkih uprava, a uz sve postignut je i sporazum o potrebi osnivanja zajedničke središnjice industrije konzerviranja. Radni odbor središnjice sastojao se od pet članova, a sjedište mu

³⁹ Vesna KRŽIŠNIK-BUKIĆ, »Hrana kao glavni vid UNRRA-ine pomoći Jugoslaviji 1943 – 1948.«, *Časopis za suvremenu povijest*, vol. 20, no. 3 (1988.), str. 59–60.

je bilo u Izoli. U središnjicu su ušle sve tvornice konzerviranja koje se nalaze na području Zone B. Odluku o njenu osnivanju zajednički su donijeli ONOI i Povjereništvo Narodnoga odbora za Slovensko primorje uz odobrenje VUJA-e. Radom središnjice Inspektorata za pomorstvo djelomice su riješeni problemi otkupa ribe, posredno i pitanje cijena te redovitost u opskrbi domaćega tržišta. No njegov se rad ipak odvijao mimo Općega privrednog plana. Prema podacima Centralne industrije konzerviranja u Izoli (dalje: CIK) svi su prerađivački pogoni u tvornicama Ampelea, Arrigoni, De Langlade, Parodi, Safica i Quarnero zbog nedostatka sirovina plasirali gotove proizvode u smanjenom opsegu. Uz navedeno i pitanje je redovitosti isplate plaća radnicima također bilo važno za neometan rad te je za poboljšanje materijalnih uvjeta radnika predviđena retroaktivna primjena novoga kolektivnog ugovora od 1. siječnja 1946. s povišicom plaće od 15 %, kojom su obuhvaćeni svi zaposleni radnici u pogonima, ali i administrativno osoblje.⁴⁰ O neometanoj provedbi kompenzacije s Italijom brinuo je CIK, a konačan nadzor nad tim aktivnostima imale su vojne vlasti. Problem nedostatka sirovina za preradu bio je prisutan do kraja postojanja Zone B.

U pogledu izvoza na inozemno tržište teoretski je postojala mogućnost plasmana u Italiju zbog tradicionalno prisutnoga interesa talijanskoga tržišta za prerađenim ribljim proizvodima, međutim, to je nužno za sobom povlačilo pitanje konkurentnosti cijena. Rasporak između platežne moći stanovništva te cijena na tržištu i nemogućnost veće prodaje bili su problem i na području Zone A jer se »... sa Zonom A u pogledu plasiranja riba ne može mnogo računati s obzorom na malu kupovnu moć tamošnjih potrošača«.⁴¹ Uz ovo tradicionalno tržište CIK je pristupio savezним vlastima s upitom oko mogućega proširenja izvoza i u druge države jer je u Čehoslovačkoj iskazan interes za uvoz konzervirane ribe, o čemu se tek trebalo odlučivati.⁴²

Premda je već bila izvršena određena korekcija cijena, bilo je izvjesno da će se to morati ponoviti zbog nedovoljnoga interesa tržišta. Državna poduzeća nisu pokazala dovoljan interes za prerađenu ribu te se kao moguće rješenje razmatrao iskorak prema privatnom sektoru, premda to nije moglo nikako nadomjestiti nezainteresiranost državnih poduzeća.⁴³ Sveukupno je situaciju dodatno opterećivao još uvijek neizvjestan budući status Istre, što se odražavalo u nemogućnosti uspostave trgovinskih odnosa s Federativnom Demokratskom Hrvatskom (dalje: FDH). I pored nastojanja ONOI-ja nije došlo do postizanja dogovora s dalmatinskim ribarskim zadrugama oko otkupa i prerade ribe u istarskim tvornicama. Naime, Ministarstvo obalnoga pomorstva, ribarstva i lokalnog saobraćaja FDH nije branilo izvoz ribe iz Dalmacije u Istru, ali nije ni bilo uključeno u pregovore. Dogovor između predstavnika dalmatinskih proizvođača i ONOI-ja na kraju nije postignut zbog nesuglasja oko cijena. Iz Dalmacije je u istarske tvornice trebalo preuzeti 30 vagona ribe

⁴⁰ DAPA, HR-DAPA-79, ONOI 1945-1947, Industrija ribljih konzerva u Istri, Kvarnerskim otocima i Slovenskom primorju, Tvornice za konzerviranje ribe u Zoni B (16. studenoga 1945.), kut. 662.

⁴¹ *Isto*, Poljoprivredni odjel, Zapisnik s konferencije predstavnika ribarstva Istre i Rijeke (6. travnja 1946.), kut. 309.

⁴² *Isto*, Industrija ribljih konzerva u Istri, Kvarnerskim otocima i Slovenskom primorju, Tvornice za konzerviranje ribe u Zoni B (16. studenoga 1945.), kut. 662.

⁴³ *Na ist. mj.*

za preradu, međutim, dopremljeno je svega šest vagona. Posljedica je toga neuspjeha bilo pomanjkanje sirovina u tvornicama te ograničena mogućnost zapošljavanja radne snage. Nadalje, istarski su ribari sa zapadnoga dijela obale prevozili ribu na preradu u Trst, opet zbog povoljnijih cijena i lakše mogućnosti nabave potrebnih materijala.⁴⁴

Od 1946. godine vidljiv je ipak drugačiji pristup ribarstvu kojim se bavilo nekoliko odjela, svaki iz svoga područja, te u okviru različitih gospodarskih tema. Radilo se o Odjelu obrta, industrije i rudarstva, potom Poljoprivrednom odjelu te Odjelu trgovine i opskrbe. U njihovim odjelnim zapisnicima sjednica, izvještajima, analizama i drugim materijalima moguće je pratiti drugačiji – ciljani pristup ribarstvu. Iz takvih se materijala ovlaštenih tijela vlasti iščitava jasnije uočavanje zatečenoga stanja i problema te prema tome i preciznijega postavljanja budućih zadataka, potom delegiranja zaduženja osobama izravno odgovornim za njihovu provedbu i određivanje rokova predviđenih za njihovo izvršenje. Stoga tijekom 1946. godine ONOI čini iskorak prema boljem praćenju situacije u ribarstvu. Planiran je ustroj Odsjeka za ribarstvo prema modelu Oblasnoga narodnog odbora za Dalmaciju. Unutarnji ustroj Odsjeka za ribarstvo bio je sljedeći:

1. Ribarsko-proizvođačke zadruge
2. Pravno-statistički pododsjek
 - a) Pravni poslovi, zakoni, izdavanje dozvola, sanitarna služba
 - b) Statistika i katastar
3. Stručno-tehnički pododsjek
 - a) Plansko iskorištavanje mora i ribolovna tehnika
 - b) Naučni rad i ribarska prosvjeta
 - c) Slatkovodno ribarstvo, ribnjaci i uzgoj školjkaša
4. Poslovni pododsjek
 - a) Raspodjela materijala, soljenje, nadzor, kontrola i trebovanje materijala.⁴⁵

Uvođenjem ovoga modela vlasti u Istri nastojale su se i na taj način povezati s tada već Narodnom Republikom Hrvatskom i Federativnom Narodnom Republikom Jugoslavijom.

Pravna pitanja

Napredak je bio vidljiv i uvođenjem veterinarskoga nadzora za meso, ribu i konzervirane proizvode koji su morali biti nadzirani na taj način.⁴⁶ Ništa manje nije bilo važno pitanje visine otkupne cijene ribe na području Oblasnoga narodnog odbora. Važno je bilo postići ujednačenost cijena ribe, uz inzistiranje na tome da cijene u Istri ne mogu biti veće od onih koje je predložio Gradski Narodni odbor Rijeka jer su ribari na riječkom području

⁴⁴ *Na ist. mj.*

⁴⁵ *Isto*, Odjel trgovine i opskrbe, Zapisnik s konferencije o pitanju ribarstva (13. prosinca 1946.), kut. 337.

⁴⁶ *Isto*, Poljoprivredni odjel, Izvještaji Poljoprivrednog odjela za Istru, Zapisnik s konferencije veterinaru u sklopu poljoprivredne konferencije ONOI-ja (14. siječnja 1946.), kut. 309.

lovlili u težim uvjetima od istarskih.⁴⁷ U svezi s određivanjem otkupnih cijena i količine svježe ribe predviđene za preradu u tvornicama Odjel trgovine i opskrbe ONOI-ja donosi Rješenje kojim su se ta pitanja regulirala. Konzumnoj ribi za potrebe prehrane stanovništva određene su otkupne cijene koje su se kretale od 16 do 25 lira po kilogramu. Usporedbe radi, cijena kruha iznosila je 0,50 lira za 1 kg.⁴⁸ Neovisno o ovome, kavijar i njegovi surrogati predviđeni su za oporezivanje u kategoriji luksuznih predmeta u grupi proizvoda poljoprivrede i ribarstva.⁴⁹ Odjel trgovine i opskrbe ONOI-ja 1947. stavlja izvan snage ovo Rješenje o određivanju otkupne cijene svježe ribe.⁵⁰

Propisi u svezi s ribolovnom djelatnošću bili su još jedno područje angažmana poratne vlasti u pogledu reguliranja različitih područja vezanih za ovu djelatnost. Njima su regulirana pitanja lovostaja, slobodnog ribolova, kočarenja, uporabe dinamita u ribolovu, odnosno njegove zabrane, krijumčarenja i postojanja crne burze na graničnom području prema Zoni A. Stav je vlasti bio da se odgovarajućom zakonskom regulativom mogu urediti ta pitanja i onemogućiti štetne pojave.⁵¹ Zanimljiv pristup ribarstvu poslijeratne vlasti u Istri vidi se i u razmišljanju o mogućoj podjeli na istočnu i zapadnu ribolovnu zonu. Za istočni dio bila bi zadužena Ribolovna tehniološka postaja na Sušaku, a zapadnim dijelom te vanjskim otocima bavio bi se Biološki institut u Rovinju.⁵² Novi se iskorak dogodio u prosincu 1946. osnivanjem Oblasnoga privrednog poduzeća pod nazivom »Ribarsko poduzeće« sa sjedištem u Rovinju. Poduzeće je bilo pod operativno-administrativnim rukovodstvom Poljoprivrednoga odjela ONOI-ja. Osnovna i obrtna sredstva na raspolaganje poduzeću stavio je Odjel za financije ONOI-ja iz sredstava predviđenih financijskim planom za sljedeću, 1947. godinu. Predmet poslovanja poduzeća bio je promet ribom i ribarskim potrepštinama, uz mogućnost osnivanja vlastitih prodavaonica na malo.⁵³ Krajem 1946. godine donesen je Pravilnik o registraciji državnih privrednih poduzeća temeljem kojeg je i ovo poduzeće registrirano.⁵⁴ Sjedište ribarskoga odsjeka bilo je u Rijeci. U odsjeku je bilo šestoro zaposlenih, a postojala je potreba za angažiranjem još dvoje zaposlenika. Za potrebe rada odsjeka bila je predviđena nabava i nadzornoga broda s tročlanom posadom, što je išlo na teret proračuna ONOI-ja, a sve se pravdalo kao investicija u poduzeće pod nazivom

⁴⁷ *Isto*, Trgovina i opskrba, Zapisnik s konferencije za određivanje jedinstvene cijene svježoj ribi na području Oblasnog NOO-a za Istru (27. travnja 1946.), kut. 338.

⁴⁸ »Odredba o povišenju cijena (30. ožujka 1946.)«, u: *Službeni list Oblasnog narodnog odbora za Istru i Gradskog narodnog odbora Rijeka* (dalje: *SI ONOI i GNOR*), br. 4 (15. travnja 1946.), str. 56; »Rješenje o reguliranju cijene ribe i količine svježe ribe određene za preradu po tvornicama za konzerviranje ribe (15. travnja 1946.)«, u: *isto*, br. 9 (1. srpnja 1946.), str. 188.

⁴⁹ »Spisak luksuznih predmeta«, u: *isto*, br. 3 (1. travnja 1946.), str. 32.

⁵⁰ »Odluka o stavljanju van snage Rješenja broj S7908-46 o određivanju cijena svježoj ribi za preradu«, u: *isto*, br. 7 (1. travnja 1947.), str. 87.

⁵¹ DAPA, HR-DAPA-79, ONOI 1945-1947, Poljoprivredni odjel, Zapisnik s konferencije predstavnika ribarstva Istre i Rijeke (6. travnja 1946.), Prilog uz Zapisnik, kut. 309.

⁵² *Isto*, Odjel trgovine i opskrbe, Zapisnik s konferencije o pitanju ribarstva (13. prosinca 1946.), referat ing. Viktora Križanca uz Zapisnik s konferencije o pitanju ribarstva, kut. 337.

⁵³ »Rješenje o osnivanju poduzeća za promet ribom i ribarskim potrepštinama«, u: *SI ONOI i GNOR*, br. 1 (1. siječnja 1947.), str. 9.

⁵⁴ »Pravilnik o registraciji državnih privrednih poduzeća«, u: *isto*, br. 19 (1. prosinca 1946.), str. 371.

Ribolov gornjeg Jadrana.⁵⁵ Oblasno ribolovno poduzeće dostavilo je ONOI-ju, odnosno Odjelu industrije i rudarstva popis bodova na popravku i u izgradnji. Popisom je navedeno 20 brodova u proizvodnji te još pet na popravku. Uz ovo je išao i popratni dopis poduzeća Ribolov gornjeg Jadrana o opravdanju investicija Financijskom odjelu ONOI-ja i Planskoj komisiji. Za navedenu investiciju do 20. lipnja 1947. bilo je utrošeno 4.663.065,79 dinara.⁵⁶ Usporedbe radi tečajni odnos jugoslavenskoga dinara i lire bio je 30 dinara za 100 lira.⁵⁷ Navedeni iznos pokrivaio je opće troškove u osnivačkoj fazi poduzeća. Osim ovog iznosa poduzeću je dodatno bio na raspolaganju iznos od 8.668.421,10 dinara, što pokriva proizvodnju brodova u Fažani, njihovo stavljanje u pogon i osposobljavanje posade.⁵⁸ Novac je dobiven od Gospodarske banke za Rijeku, Istru i Slovensko primorje u Rijeci.

Zaključak

Zatečeno poslijeratno stanje na području nadležnosti ONOI-ja bilo je kaotično. Gospodarstvo je bilo uništeno i opljačkano, komunikacije uništene, sela popaljena, a stanovništvo na rubu gladi, što je bilo rezultatom međuratne i ratne gospodarske politike talijanske vlasti, ratnih rekvizicija i ratnih zbivanja na području Istre, podjednako za talijanske i njemačke vojne uprave nakon kapitulacije fašističke Italije. U tom su vremenu u Istri postojale tvornice za preradu ribe koje su se osim preradom ribe bavile i preradom drugih sirovina i proizvodnjom hrane. One su bile važan privredni čimbenik istarskoga gospodarstva zbog radne snage koju su zapošljavale u svojim pogonima. Posebice valja napomenuti da su zapošljavale i žensku radnu snagu u uvjetima kada nije bilo puno mogućnosti za takvo što unutar drugih gospodarskih grana.

Kao najviši organ civilne vlasti u Istri u razdoblju od 1945. do 1947. godine ONOI je unutar svojih mogućnosti ulagao napore prema podizanju istarskoga gospodarstva općenito, pa tako i ribarstva. U uvjetima nedostataka stručnih kadrova i radne snage te nedovoljne povezanosti sa savezним organima vlasti su posezale za kratkoročnim rješenjima kao načinima pronalazjenja odgovora na izazove. Obnova je ribarstva bila osnovni preduvjet za pokretanje prateće riboprerađivačke industrije. U tom smislu pred ONOI-jem se pojavio izazov uspostave suradnje s ribarima, čiji je rad tek trebalo organizirati i nadzirati. To se pitanje rješavalo formiranjem ribarskih zadruga u novim poslijeratnim okolnostima u kojima se radilo na osiguranju uvjeta za sam ribolov, ali i na boljim uvjetima rada ribara. Ribarstvo je tijekom čitavoga vremena bilo opterećeno problemom nedostatka potrebnih materijala, opreme za rad i goriva. Usporedno s time vlasti su radile na osposobljavanju i brodograđevne industrije koja je u logističko-tehničkom smislu bila potpora ribarstvu.

⁵⁵ DAPA, HR-DAPA-79, ONOI 1945-1947, Odjel trgovine i opskrbe, Izvještaj prijedloga o formiranju Ribarskog odsjeka (25. lipnja 1947.), kut. 384.

⁵⁶ *Na ist. mj.*

⁵⁷ Alida PERKOV, »Uvođenje jugo lire u Istri nakon Drugog svjetskog rata«, u: Josip ŠIKLIĆ (ur.), *Pazinski memorijal*, knj. 26–27, Katedra Čakavskoga sabora, Pazin, 2009., str. 356.

⁵⁸ DAPA, HR-DAPA-79, ONOI 1945-1947, Odjel trgovine i opskrbe, Izvještaj prijedloga o formiranju Ribarskog odsjeka (25. lipnja 1947.), dodatak uz Izvještaj, kut. 384.

Sama industrijska prerada imala je svoje poteškoće. U tim je godinama prije svega bila suočena s kroničnim problemom nedostatne količine sirovina za preradu, dvojbama vlasti u svezi s iznalaženjem rješenja za taj problem, s pomanjkanjem radne snage, nemogućnosti kvalitetnog povezivanja s NR Hrvatskom i FNR Jugoslavijom.

Od početnoga upoznavanja sa stanjem na terenu i svim poteškoćama te pronalaženja rješenja »u hodu«, s vremenom su uloženi naponi počeli pružati i konkretne rezultate. U cijelom tom procesu bila je prisutna i određena doza nesnalaženja i nedovoljne učinkovitosti što se može pripisati neznanju i nedostatku stručnjaka doraslih ovakvim izazovima. Međutim, od početnih poslijeratnih okolnosti po oslobođenju 1945. godine rad na podizanju istarskoga ribarstva okrunjen je osnivanjem zasebnoga Odsjeka za ribarstvo i formiranjem Oblasnoga ribolovnog poduzeća, čime je postignut krajnji domet angažmana ONOI-ja s tim u svezi.

SAŽETAK

Ribarska djelatnost i industrija u Istri 1945. – 1947.

Stanje ribarstva u neposrednim poslijeratnim godinama u Istri za vrijeme Vojne uprave Jugoslavenske armije od 1945. do 1947. godine nije se često javljalo kao istraživačka tema. Problem svakako leži i u maloj količini arhivskoga gradiva koje se dotiče ove teme. S obzirom dakle na ograničen prostorni i vremenski okvir teme ovoga rada u uvodnim se poglavljima pruža kratak osvrt na stanje ribarstva i industrije prerade ribe u Istri u razdoblju od pokretanja prerađivačke ribarske industrije (kraj 19. st.) pa do kraja Drugoga svjetskog rata, a potom detaljnije na ponovno pokretanje rada te industrije neposredno po svršetku rata. U radu se ukazuje na neke od brojnih izazova s kojima se poslijeratna vlast suočila u obnovi i organizaciji samoga ribolova te u industriji prerade ribe. Za pokretanje ribarstva nužan je preduvjet bila uspostava suradnje sa svim uključenim sudionicima toga procesa. Taj zadatak nije se moglo postići isključivo strogim i tvrdim nametanjem nove *doktrine*, već postupnim upoznavanjem stanovništva s promjenama koje su nastupale i koje će utjecati na sve društvene procese. »Popularizacija« budućega privrednog napretka zemlje obuhvatila je i ribarstvo te se i u toj industrijskoj grani od svih uključenih, počevši od samih ribara pa do zaposlenih u prerađivačkim pogonima, očekivao doprinos u izgradnji bolje ekonomske budućnosti. Vlasti su svojim prvim potezima prvenstveno išle prema uspostavi reda i nadzora nad novim područjem te prema obuhvatnom uvidu u stanje gospodarskih resursa Istre. Komunističke su vlasti poduzimale napore da tehnološki unaprijede i olakšaju uvjete rada i ribolova i prerade. Uz pružanje pomoći ribarima jednako su tako kontinuirano ulagani naponi u stvaranje boljih uvjeta i nesmetana rada u tvornicama za preradu. Poseban je izazov predstavljao nedostatak cjelogodišnjih zaliha potrebnih za kontinuiranu proizvodnju, potom pomanjkanje radne snage, pogotovo stručnoga kadra, te problem plasmana gotovih proizvoda. Ovo su bile stalne prepreke za koje su poslijeratne vlasti morale tražiti i stalno iznalaziti odgovarajuća rješenja. Gradivo fonda HR-DAPA-79 Oblasni narodni odbor za Istru (1945-1947) sadrži dokumente koji svjedoče o procesu obnove gospodarske djelatnosti u Istri, a samim time omogućuju detaljniju rekonstrukciju toga procesa.

SUMMARY

Fishing activity and industry in Istria 1945 – 1947

The state of fisheries in the immediate post-war years in Istria during the Military Administration of the Yugoslav Army between 1945 and 1947 did not often arise as a research topic. The problem certainly lies also in the small amount of archival material addressing this topic. Given, therefore, the limited spatial and temporal framework of the topic of this paper, the introductory chapters provide a brief overview of the state of fishing and the fish processing industry in Istria in the period from the start of the fishing industry (end of the 19th century) until the end of the Second World War, and then, in more detail, of the resumption of the activities of that industry immediately after the end of the war. The paper points out some of the numerous challenges that the post-war government faced in the reconstruction and organization of fishing and the fish processing industry. The establishment of cooperation with all stakeholders in the process was a necessary prerequisite for the relaunching of fishing. This task could not be achieved solely by a strict and harsh imposition of a new doctrine, but by gradually familiarizing the population with the changes which were being introduced and which would affect all social processes. The “popularization” of the country’s future economic progress also included fishing, and everyone involved in this industrial branch, starting from the fishermen and ending with the employees of processing plants, was expected to contribute to building a better economic future. The authorities’ first moves were primarily aimed at establishing order and supervision over the new area, and at providing a comprehensive insight into the state of economic resources in Istria. The communist authorities undertook efforts to technologically improve and facilitate the conditions of work of both fishing and processing. In addition to providing assistance to fishermen, efforts were also continuously made to create better conditions and smooth functioning in the processing plants. A special challenge was the lack of year-round supplies needed for continuous production, the lack of manpower, especially qualified personnel, and the problem of placing finished products. These were constant obstacles which the post-war authorities had to tackle and constantly find appropriate solutions for. The fonds HR-DAPA-79 Regional People’s Committee for Istria (1945-1947) contains documents that bear witness to the process of rehabilitation of economic activity in Istria, thus enabling a more detailed reconstruction of that process.

RIASSUNTO

Attività e industria della pesca in Istria 1945 – 1947

La situazione relativa all'attività di pesca negli anni dell'immediato dopoguerra in Istria, durante l'Amministrazione militare dell'Armata jugoslava, dal 1945 al 1947, non appariva spesso tra i temi di ricerca. Il problema sta ovviamente anche nella piccola quantità di materiale archivistico che affronta questo argomento. Quindi, prendendo in considerazione il limitato quadro spaziale e temporale del tema di questo lavoro, nei capitoli introduttivi viene riportato un breve cenno sulla situazione relativa all'attività di pesca e all'industria di lavorazione del pesce in Istria nel periodo che va dall'avvio dell'industria di lavorazione del pesce (fine del XIX secolo) alla fine della Seconda guerra mondiale, e successivamente, in modo più dettagliato, sul riavviamento dell'attività industriale subito dopo la fine della guerra. Il testo denota alcune delle numerose sfide affrontate dalle autorità del dopoguerra relative al ripristino e all'organizzazione della pesca e dell'industria di lavorazione del pesce. Per l'avvio della pesca un presupposto importante è stato quello di instaurare la collaborazione con tutti gli attori coinvolti nel processo. Questo compito non si poteva realizzare esclusivamente imponendo in modo rigoroso e duro una nuova *dottrina* ma facendo conoscere gradualmente agli abitanti i cambiamenti verificati che avrebbero influenzato tutti i processi sociali. La „popolarizzazione“ della futura crescita economica del Paese ha interessato anche il settore della pesca e, di conseguenza, da tutti gli attori coinvolti in questo settore dell'industria, dai pescatori ai lavoratori negli impianti di lavorazione, ci si aspettava un contributo nella creazione di un futuro economico migliore. Le prime mosse delle autorità erano finalizzate a stabilire l'ordine e la vigilanza del nuovo territorio e a ottenere una visione completa dello stato delle risorse economiche dell'Istria. Le autorità comuniste si sono impegnate a migliorare tecnologicamente e ad agevolare le condizioni di lavoro sia della pesca che della lavorazione del pesce. Oltre ad aiutare i pescatori ci si impegnava costantemente a creare condizioni migliori garantendo un buon funzionamento degli impianti di trasformazione. Una sfida particolare era rappresentata dalla mancanza di scorte necessarie per la produzione ininterrotta su base annua, la carenza di manodopera, soprattutto di personale qualificato, e il problema di commercializzazione dei prodotti finiti. Questi erano gli ostacoli costanti per cui le autorità del dopoguerra hanno dovuto cercare e trovare soluzioni adeguate. Il materiale del fondo HR-DAPA-79 Comitato popolare regionale per l'Istria (1945-1947) contiene documenti che testimoniano il processo di ripristino dell'attività economica in Istria, e, di conseguenza, consentono una ricostruzione più dettagliata di tale processo.